

Tamperelaisen kieliyhteisön historiaa

Harry Lönnroth (toim.): *Tampere kieliyhteisönä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009. 256 s.
ISBN 978-952-222-119-3.

Tampere kieliyhteisönä on monitieteinen artikkelikokoelma, joka kuvaa niin suomen kuin vähemmistökielten menneisyyttä ja nykyisyyttä Tampereella. Kirjan seitsemästä artikkelista neljä kuvaa Tampereen vähemmistökieliä lähinnä historiallisesta näkökulmasta, kaksi Tampereella puhuttavaa suomea ja yksi Tampereen nimistöä. Kirjoittajat edustavat useita eri tieteenaloja: suomen kieltä, pohjoismaisia kieliä, saksan kieltä ja Suomen historiaa.

Hämäläismurre kielihistorian ja dialektologian valossa

Teoksen aloittaa Kaija Kuirin artikkeli ”Tampereen suomi vanhinta suomea”, joka kuvaa Tampereella puhuttavan perihämäläismurteen (esi)historiaa, piirteitä ja suhdetta muihin suomen murteisiin. Kuirin artikkeli on eräänlainen kokoava katsaus hämäläismurteisiin ja ylipäättään dialektologiaan tutkimusalana. Hämäläismurteiden keskeisimpiä piirteitä Kuiri erittelee äänne- ja muoto-opin, fonetiikan, sanaston ja pragmatiikan osalta. Artikkelit ei varsinaisesti esittele uusia faktoja, mutta näkökulma on tuore: dialektologiaa tarkastellaan äänne- ja muotoopin lisäksi myös muun muassa pragmatiikan kannalta. Artikkelin avulla pääsee nopeasti sisälle siihen, mitä murteiden tutkimus on ja millaista on (peri-)hämäläismurre.

Kuiri kutsuu Tampereen suomea vanhimaksi suomeksi. Suomen varhaisin asutus on ollut Varsinais-Suomessa ja levinnyt sieltä ensin Hämeeseen, sitten muualle Suomeen. Nykyään ajatellaan, että hämäläismurteet muistuttavat enemmän oletettua kantasuomalaista kielimuotoa kuin lounaismurteet, eli hämäläismurteet olisivat ”alkuperäisempi” suomen kielen muoto kuin monille ulkoisille vaikutteille altistunut lounaismurre (lainausmerkit Kuirin). Asutushistoriallisista syistä juontunee myös se, että hämäläismurteet ovat sisäisesti hyvin heterogeeninen ja rajoiltaan varsin kiistanalainen murreryhmä.

Perihämäläisiä ja siten myös tamperelaisia äänne- ja muoto-opillisuuksia ovat muun muassa *t:n* heikon asteen vastineena *l* (*meilän*), *ts:n* vastineena *tt* (*mettä*), diftongien avartuminen *uo*, *yö* ja *ie*-diftongeissa (*tua*, *tyä*, *tiä*), loppuheiton puuttuminen (*talossa*), erilaiset pikapuheumuodot (*o(o)*, *mä(ä)*, *tää*), yleiskielen jälkitavujen *-eA* ja *-oA*-vokaaliyhtymien oikeneminen (*taloo*), yleisgeminatio (*talloo*), sananloppuisen *n:n* ja *t:n* assimilointuminen (*pojav vene*) ja painottomien tavujen *i*-loppuisten diftongien kato (*puunanen*). Nykyään *t:n* heikon asteen vastineena esiintyy tavallisemmin *r* kuin *l*. Myös yleisgeminatio on katoamassa.

Kuiri toteaa murteiden fonetiikan, sanaston ja pragmatiikan tutkimuksen jääneen usein vähäiseksi. Tätä vajetta Kuiri paikkaa esittelemällä Tampereen murteelle tyypillisen, niin sanotun pehmeän tavan ääntää *l* ja *r*, hämäläisen sanaprosodiatyyppin, hämäläistä murre-sanastoa (*äite*, *meitin*) ja pragmatiikkaa.

Kuiri luonnehtii hämäläismurteita vanhan ja vanhoillisen lisäksi tavalliseksi. Hämäläismurteiden tunnusmerkiksi voisi kutsua ”tunnusmerkittömyyttä” ja neutraaliutta, sillä koko Suomen neutraali, arkinen puhekieli on Kuirin mukaan hämäläistymässä. Tämä johtuu monesta seikasta: maassamuutosta, median keskittymisestä hämäläisalueille, pääkaupunki Helsingin sijainnista hämäläisalueella ja kirjakielen ja siitä kehittyneen yleiskielisen puhettavan hämäläismurteesta pohjasta. Hämäläismurteella voi siis olla prestiisiä, joka auttaa sen leviämistä yli murrerajojen.

Tampereen puhekielen muutos

Kuirin artikkelin jatkoksi sopii hyvin Liisa Mustanojan sosiolingvistiikan alaan kuuluva artikkeli, joka on kuvaus siitä, millaista Tampereen puhekielen variaatio on ollut 1970-luvulta vuosituhaten vaihteeseen.

Kirjoituksen lähtökohtana on kaksi variaation tutkimuksen haastatteluai- neistoa, joista ensimmäinen on kerätty vuonna 1977 ja toinen vuonna 1997. Ensimmäiseen tutkimukseen pyydettiin syntyperäisiä tamperelaisia kolmessa ikäryhmässä, ja toiselle haastattelukierrokselle pyydettiin samoja henkilöitä, jos he edelleen asuivat Tampereella tai aivan lähiseudulla. 1970-luvun aineiston pohjalta on aiemmin julkaistu kirja *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* (1982), mutta uudempaa aineistoa on tätä ennen käytetty hyväksi ainoastaan julkaisemattomissa opinnäytetöissä. Mustanoja työstää parhaillaan väitöskirjaa molempien haastattelumateriaalien pohjalta.

Mustanoja vertaa vanhemman aineiston perusteella tehtyjä oletuksia uudemman tutkimuksen osoittamaan todelliseen

muutokseen, siis näennäisaikamenetelmää reaaliaikamenetelmään. Esimerkiksi 1970-luvun aineiston perusteella saattoi olettaa, että *eA*- ja *OA*-yhtymien assimiloituminen olisi Tampereella leviävä piirre, ja uudempi tutkimus tukeekin tätä oletusta. Samoin vanhemman aineiston perusteella tehty oletus possessiivisuffiksien väistymisestä tamperelaisessa puhekielessä saa vahvistusta uudemman tutkimuksesta. Kaikkien ikäryhmien yhteensä kootut tulokset eivät kuitenkaan useinkaan kerro koko totuutta muutoksesta. Esimerkiksi mainittu *eA*- ja *OA*-yhtymien assimiloitumiskehitys ei yksilötasolla pidä aina paikkaansa; yksilön kieli on saattanut tämän piirteen osalta joko pysyä muuttumattomana tai muuttua kumpaan tahansa suuntaan. Sukupolvittain tarkasteltunaakaan muutos ei ole yhtä suoraviivainen, kuin miltä se näennäisaikamenetelmän perusteella näyttäisi.

Mustanojan artikkeli on yleistajuinen esitys sosiolingvistisestä tutkimuksesta. Se kuvaa esimerkkien avulla hyvin sekä sosiolingvistiikan peruskäsitteistöä että myös sosiolingvistiikan painopistealueiden muutosta määrällisestä laadulliseen ja ryhmästä yksilöön päin. Artikkelin vertautuu *Helsinki kieliyhteisönä* -kirjassa (2006) julkaistun Heikki Paunosen artikkelin loppuosaan, jonka aineisto on kerätty samantapaisin menetelmin ja samoihin aikoihin. Myös osa tutkittavista puheen piirteistä on samoja. Nämä kaksi artikkelia antavat yhdessä arvokasta tietoa puheen reaaliaikaisesta muutoksesta Suomessa.

Tampereen kadunnimet menneisyyden kuvaajina

Maija Louhivaara käsittelee artikkelissaan ”Tampereen kadunnimet – ikkuna

menneisyyteen” Tampereen nimistöä. Nimistöntutkimuksen kautta Tampereen menneisyyttä ja nykyisyyttä kuvaava artikkeli poikkeaa lähestymistavaltaan eniten muista kirjan artikkeleista. Louhivaara esittelee artikkelissaan joitakin saanaetymologioita osoittaen niiden avulla, että Tampereen alkuperäisiä asukkaita ovat olleet saamelaiset. Oletettuja jälkiä saamenkielisestä asutuksesta näkyy Louhivaaran mukaan muun muassa *Tampere-*, *Hervanta-* ja *Iidesjärvi-* nimissä. Tampereen nimistöä löytyy myös runsaasti germaaniseen henkilönnimeen perustuvia kadunnimiä, kuten *Härmälänkatu* (*Herman*) ja *Jurvalankatu* (*Jurgen*). Näissä on useimmiten kyse kulttuurilainasta, mutta joukossa voi olla myös tulokkaiden mukana tulleita nimiä. *Pyy-nikki-* nimeä Louhivaara pitää suomalais-eikä germaanisiperäisenä nimenä, kuten välillä on esitetty.

Louhivaara analysoi myös kadunnimiä, jotka antavat tietoa suomen kielen ja Tampereen paikannimien muutoksesta. Esimerkiksi soinnilliseen dentaalispiranttiin *ð* ja sen hämäläismurteiseen *l-* tai *r-* vastineeseen palautuvat muun muassa *Kolismaankadun*, *Orelmakadun* ja *Pohleniitynkadun* nimiin sisältyvät nimiainekset. Lisäksi Louhivaara esittelee kansan- tai kirjurinetyologioita, joiksi kutsutaan oudon nimen tai nimenosan korvaamista sitä muistuttavalla sanalla, jonka avulla nimeä koetetaan selittää. Tällaisia ovat todennäköisesti ainakin *Hikivuori*, *Messukylä*, *Rautaharkko*, *Ristinarkku* ja *Virontörmä*. Tampereen kadunnimistö heijastelee yleisemminkin kaupungin kehitystä antaen samalla tietoa alueen asukkaista, luonnosta, historiasta ja elinkeinoista.

Tampereen vähemmistökielet

Moni kirjan artikkeleista käsittelee Tampereella puhuttuja vähemmistökieliä. Ruotsille, venäjälle ja saksalle on kullekin varattu omat artikkelinsa, ja lisäksi muut vähemmistökielet on koottu yhteen artikkeliin. Näkökulma on pääosin historiallinen, ja kielten nykytilannetta sivutaankin vain lyhyesti.

Pohjoismaisten kielten dosentti Harry Lönnroth kirjoittaa Tampereesta Suomen ruotsalaisena kielisaarekkeena. *Kielisaareke* viittaa terminä siihen, että alue sijaitsee maantieteellisesti eristyksissä varsinaisesta suomenruotsalais-alueesta. Artikkelin teoreettisena viitekehysenä on historiallinen kielisosiologia, ja sen sisältö perustuu pitkälti kaupunkihistorialliseen kirjallisuuteen. Vaikka kirjoituksen alaotsikkona onkin ”Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle”, painopiste tarkastelussa on kuitenkin 1800-luvun jälkipuoliskolta 1900-luvun alkupuolelle. Artikkelin johdattelee alussa kielisosiologian ja monikielisyys tutkimuksen teoriaan. Se pohtii hieman epäselvää termiä *Tampereen ruotsi* ja tämän kielimuodon asemaa Sisä-Suomen ruotsinkielisyyden tärkeimpänä edustajana. Tämän jälkeen se esittelee 1800–1900-lukujen taitteen kielellistä todellisuutta kaupunkihistorian näkökulmasta: ruotsinkielisiä leimasi teollistuvassa kaupungissa hyvä koulutustaso, vauraus sekä hyvä näkyvyys elinkeinoelämässä. Suurin osa ruotsinkielisistä oli kaksikielisiä.

Sami Suodenjoki valottaa artikkelissaan venäjänkielisten asemaa Tampereella vuosina 1899–1918. Tarkastelujakso on lyhyt mutta hyvin perusteltu, sillä tuona ajankohtana yleinen asenne venä-

läisiä kohtaan muuttui melko myönteisestä vihamieliseksi. Termillä *venäläinen* viitataan artikkelissa kaikkiin venäjänkielisiin, sillä valtaväestö ei Suodenjoen mukaan välttämättä tehnyt eroa eri väestöryhmien välille. Suodenjoki on Suomen historian tutkija, ja artikkeli onkin luonteeltaan enemmän historiallinen kuin kielitieteellinen. Se on tärkeä kuvaus etnissävyyteisen vihamielisyyden syntymisestä ja sen seurauksista.

Myös venäjänkieliset olivat Tampereella vähälukuisuudestaan huolimatta näkyvä vähemmistö. Koska monet olivat yksityisiä kauppiaita, heillä oli tiivis kosketus Tampereen suomen- ja ruotsinkielisiin. Lisäksi osa venäläisistä toimi esimerkiksi valtion virkamiehinä, säätyläisinä ja tehtailijoina, ja kesäisin venäläisiä saapui kaupunkiin tekemään katutöitä. Vuodesta 1913 alkaen Tampereelle sijoitettiin myös venäläistä sotaväkeä. Venäläisten määrä kaupungissa ei päässyt missään vaiheessa kovin suureen nousuun: Kansallismielisten aktivistien toiminta rajoitti kauppiaiden toimintaedellytyksiä, ja yleinen mielipide paheksui tamperelaisnaisten ja venäläissotilaiden välisiä suhteita. Valkoiset teloittivat lähes kaikki venäläiset sotilaat tai venäjää puhuvat sisällissodan päätteeksi, vaikka nämä eivät olisi olleet punaisten puolella.

Saksan kielen lehtori emerita Brigitte von Witzleben kirjoittaa Tampereen saksalaisista, joita ei ole juurikaan tutkittu. Tampereen saksankieliset jakaantuvat kolmeen muuttoaaltoon: Ensimmäisessä ryhmässä olivat 1800-luvulla työn perässä tulleet saksalaiset, jotka sijoittuivat teollisuuden asiantuntijatehtäviin. Toinen aalto syntyi, kun ensimmäisen maailmansodan aikana pois muuttaneet tulivat takaisin ja heidän mukanaan seurasi myös muita Saksan inflaatiota pake-

nevia. Kolmanneksi saksalaisia on muutannut Tampereelle 1960-luvulta alkaen esimerkiksi työn tai puolison vuoksi. Artikkelin painottaa näistä ensimmäisen muuttoaalton mukana tulleita ja heidän henkilöhistorioitaan. Lisäksi se sisältää kuvauksen saksalaisen seurakunnan ja saksalaisten yhdistysten toiminnasta.

Sirkku Latomaan artikkeli ”Tataarista teluguun” tiivistää jo käsiteltyjen sekä muiden vähemmistökielten tilanteen Tampereella verraten sitä muuhun Suomeen. Käsitely alkaa 1960-luvulta, jolloin Suomi oli vielä maastamuuttomaa, ja päättyy vuoteen 2009, jolloin tilanne on jo aivan päinvastainen. Artikkelin on hyvä tilastollinen katsaus ja ponnahtaus monikielisyteen Suomessa nyt ja ennen, mutta se käsittelee myös monia tilastoinnin ongelmia: Kuvailtaanko muuttajia syntymämaahan, äidinkielen vai kansallisuuden valossa? Eri tarkastelutavat antavat yleensä hyvin erilaisen kuvan kieliyhteisöstä. Toisaalta äidinkieliä voi yhdellä henkilöllä olla virallisesti vain yksi, vaikka käytännössä hänellä olisikin kaksi tasavahvaa käyttökieltä – myös näin tilastot hukkaavat kielellistä todellisuutta kuvaavaa tietoa. Viittomakieli taas ei lainkaan kuulu Suomessa käytettyyn kieliuokitukseen, joten viittomakieliset asetuvat tilastoihin asiointikielensä mukaan.

Lopuksi

Tampere kieliyhteisönä kuvaa Tampereen suomen kielen ja vähemmistökielten näkökulmasta. Vähemmistökielet ovat saaneet kirjassa melko keskeisen aseman, vaikka niiden puhujia on kautta Tampereen historian ollut suhteellisen vähän. Toisaalta monet vähemmistökieliryhmät ovat olleet kulttuurisesti merkittävässä asemassa – esimerkiksi pie-

nen ruotsinkielisen vähemmistön yhteiskunnallinen vaikutusvalta on Tampereella ollut suuri.

Tampere kieliyhteisönä -kirjan näkökulma on historiallinen ja kielisosiologinen. Painopiste selittyy sillä, että sen kirjoittajakunnasta lähes puolet on muiden alojen kuin fennistiikan edustajia. Siihen verrattuna sisarteos *Helsinki kieliyhteisönä* (2006) keskittyy enemmän suomen kieleen ja nykyhetkeen. Sen pohjana on käytetty enemmän tutkijoiden omaa empiiristä aineistoa, kun taas *Tampere kieliyhteisönä* kokoaa jo tutkittua tietoa yksiin kansiin.

Kuten Lönnroth kirjan esipuheessa mainitseekin, *Tampere kieliyhteisönä* on suunnattu kaikille, jotka ovat kiinnostuneet Tampereen kielimaisemasta. Artikkelit on kirjoitettu myös maallikot huomioon ottaen. Kielen variaatioon perehtyneille kirjassa on paljon tuttua, mutta myös mielenkiintoisia yksityiskohtia.

LAURA MIKKOLA
etunimi.t.sukunimi@helsinki.fi

HEIDI SAARISTO
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- JONNINEN-NIINEKSELÄ, KATJA (toim.)
1982: *Tampereen puhekieli tutkimuskohdeena*. Folia fennistica & linguistica. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- JUUSELA, KAISU – NISULA, KATARIINA (toim.) 2006: *Helsinki kieliyhteisönä*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 2006: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 13–99. Helsinki: Helsingin yliopisto, Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.

Sekakielten ja varieteettien tutkimusta monikielisissä yhteisöissä

Miriam Meyerhoff ja Naomi Nagy (toim.):
Social lives in language. Sociolinguistics and multilingual speech communities. Celebrating the work of Gillian Sankoff. Amsterdam: John Benjamins 2008. 365 s. ISBN 978-90-272-1863-6.

Miriam Meyerhoffin ja Naomi Nagyn toimittama kirja käsittelee monikielisyyden

ilmenemistä erilaisissa puheyhteisöissä ja korostaa ajatusta siitä, että sosiaalinen maailma vaikuttaa kielen sisäiseen rakenteeseen. Kirja jakautuu kolmeen osaan, joista ensimmäinen käsittelee kieli-ideologioita yksittäisten puhujien kannalta. Toisessa osassa yhdistetään mikro- ja makrososiolinguistiikkaa, ja kolmannessa osassa yhteinen nimittäjä on kvan-